

The Great American Disorder

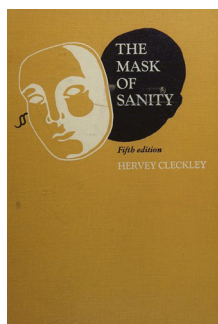

Søren Esben Rytter Heilskov

Regionalt kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri, Oslo
universitetssykehus
soheil@ous-hf.no

Psykopatens allemannseie i offentligheten kan spores tilbake til Hervey Cleckleys psykopatikriterier i *The Mask of Sanity*.

Forfatteren har fylt ut interessekonfliktskjema og oppgir ingen interessekonflikter.

BOK *The Mask of Sanity: An Attempt to Clarify Some Issues About the So-Called Psychopathic Personality*

FORFATTER Hervey Cleckley

ÅR 1941/1976

FORLAG C. V. Mosby

SIDER 471

Psykopatibegrepet nekter å dø. Til tross for å ha vært fortrent fra de offisielle diagnosemanualene i snart et halvt århundre har begrepet fortsatt å spøke, dels i rettspsykiatrisk forskning, men ikke minst som kulturell og hverdagsspråklig referanse. Forfattere av lufthavns litteratur står i kø for å lære oss å spotte psykopaten på jobb- og datingmarkedet, og med implementeringen av DSM-Vs alternative modell for personlighetsforstyrrelser ser konseptet ut til å få et offisielt comeback, i form av spesifikasjonen «with psychopathic features» (American Psychiatric Association, 2013).

At psykopaten har blitt allemannseie, kan vi i høy grad takke den amerikanske psykiateren Hervey Cleckley (1903–1984) for, som med sitt magnum opus *The Mask of Sanity* (Cleckley, 1976) pekte ut retningen for forskningen så vel som den populærkulturelle mytedannelsen omkring psykopaten i annen halvdel av det 20. århundret (Lilienfeld et al., 2018). I lys av den fornyede oppmerksomhet omkring begrepet er det verdt å se nærmere på hva slags fenomen Cleckley opprinnelig forsøkte å beskrive. Som vi skal se, er det langt fra dagens dresskledde *predators* til Cleckleys pasienter, som var ute av stand til å leve utenfor asylts vegger, og som ifølge Cleckley led av en tilstand som best kunne sammenlignes med schizofreni.

En mann for sin tid

The Mask of Sanity utkom første gang i 1941. Boken var basert på Cleckleys kliniske observasjoner som psykiater ved et veteranhospital i Augusta, Georgia fra 1935–37. For å sette scenen befinner vi oss altså i det dype syd, i et USA preget av den store depresjonen. Det sosiale armod er dog nærmest fraværende i Cleckleys verk, som synes å fremmane en *The Notebook*-lignende fantasiverden, hvor respektable sydstatsborgere fører dannede samtaler i patioens skygge – inntil et forstyrrende element melder sin ankomst.

Sjangermessig er verket en lett popularisert utgave av datidens deskriptive psykopatologi, tydelig forankret i en klinisk-medisinsk tradisjon. Boken består av en hoveddel med 15 typiske kasus, heretter en oppsummering av de viktigste tegn/symptomer (de berømte Cleckley-kriteriene), samt en del andre kapitler med bl.a. differensialdiagnostiske overveielser og beskrivelser av «ufullstendige presentasjoner» – f.eks. «psykopaten som psykiater» (grøss og gru!). Avhengig av leserens temperament kan formatet fremkalle hoderisting eller nostalgi. For egen del spør jeg meg hvorfor fagbøker ikke lenger har kapitler som i ramme alvor drøfter hvilke litterære karakterer som best fanger essensen i et klinisk syndrom. Spoiler alert: Peer Gynt er psykopat!

Psykoanalyse hadde ikke Cleckley særlig til overs for, og blant andre av tidens trender ofrer Cleckley i de senere utgaver også et par uvennlige ord på hippietidens motkulturelle strømning, som han beskylder for å opphøye psykopatens livsstil til et slags ideal. Ut over *The Mask of Sanity* teller Cleckleys forfatterskap også en kasuistikk om multipl personlighet (*The Three Faces of Eve*), som ble filmatisert til en Oscar-vinnende blockbuster, samt et glødende forsvar for det synspunkt at homoseksualitet er en psykisk lidelse (*The Caricature of Love*) (Cleckley, 1957; Thigpen & Cleckley, 1957). Kort sagt var Cleckley en mann av og for sin tid, med en velutviklet sans for fengende titler, som alluderer til konflikter mellom ytre fremtoning og indre liv.

The Great American Disorder

Cleckleys eksplisitte formål med boken var å rydde i rotet som karakteriserte den diagnostiske kategori *psychopathic personality*. Kategorien fungerte som en sekkebetegnelse for svært heterogene eksistensformer og atferdsmønstre, med det til felles at de ble betraktet som avvikende og uønskede av samfunnet, uten at man dog fant at det var tale om en egentlig psykisk sykdom, f.eks. vaneforbrytere, homoseksuelle og hjemløse. I dette virvar ønsket Cleckley å identifisere et velavgrenset klinisk syndrom. I tillegg var boken et partsinnlegg i den evige forhandling om grensene for psykiatriens felt. Nærmere bestemt var Cleckley av den oppfatning at psykopati definitivt hørte hjemme innenfor psykiatrien på linje med andre «anerkjente» former for galskap. Her er vi fremme ved det som fremstår som bokens underliggende motiv: å oppdage og forme et psykiatrisk konstrukt, som i alvorlighetsgrad og psykopatologisk kompleksitet kunne sidestilles med schizofreni – galskapen par excellence.

Man trenger ikke være sosialantropolog for å fornemme at det dypt i den amerikanske folkesjel finnes en sterk forkjærlighet for *greatness*, og det er fristende å tolke Cleckleys ambisjon i dette lys: Mens schizofreni-konstruktet hvilte på en tung tradisjon av europeisk psykopatologi, skulle psykopatien bli blant det 20. århundrets store amerikanske oppdagelser – *The Great American Disorder*, så å si.

Cleckley gikk i første utgave av boken så vidt som til å foreslå at psykopati faktisk *er* en form for psykose, men endret holdning på dette punktet i senere utgaver. En slik vakling gjennomsyrrer ikke

alene *The Mask of Sanity*, men avspeiler en generell ambivalens i psykiatrifagets holdning til disse individer, som tegner en linje fra Pinels tvetydige betegnelse *manie sans délire* (Berrios, 1996) og frem til dagens diskusjoner omkring forekomsten av psykiske lidelser i fengsler. Hos Cleckley kommer denne ambivalens også til uttrykk på et formmessig plan – særlig i de kliniske kasus – hvor skriften har vanskelig ved å finne seg til rette mellom en klinisk-nøktern holdning og en dårlig skjult lystfullhet ved å være vitne til andres monumentale fiasko i mellommenneskelige anliggender.

Cleckleys psykopatikriterier

Selv om de kliniske kasus (som i parentes bemerket er ganske underholdende, men altfor lange og altfor like – her gjaldt ikke noe less is more) fyller det meste av boken, er det Cleckleys 16 «kriterier» som har hatt størst innvirkning, som inspirasjonskilde til det mest utbredte verktøy til kartlegging av psykopatiske trekk i rettspsykiatrisk forskning, Robert Hare's Psychopathy Checklist, PCL-R (Hare, 2003).

Prosaisk beskrevet med inspirasjon fra Engleberts oppsummering av Cleckleys kriterier er psykopaten en person som frembyr en overfladisk sjarm og adekvat intelligens, og som er uten vrangforestillinger eller irrasjonell tankegang. Denne person viser verken tegn på skam, skyld, angst eller andre «psykonevrotiske» manifestasjoner. Han er typisk upålitelig, løgnaktig og inkonsistent, særlig i interpersonlige forhold. Han utviser gjennomgående en dårlig dømmekraft og mangel på reell selvinnsikt eller evne til å lære av egne feil. Han begår gjerne mindre lovbrudd og andre former for antisosial atferd uten noe velbegrunnet motiv. Under påvirkning av alkohol (og noen ganger uten) er atferden hans hemningsløs og ufyselig. Reelle selvmordsforsøk ses sjelden. Denne persons emosjonelle reaksjoner er fattige; han er typisk egosentrisk, ute av stand til å elske andre og har et upersonlig og trivielt sexliv. (Englebert, 2018, s. 884)

Her ser man Cleckleys kvaliteter som psykopatolog og den viktigste årsak til bokens suksess: nemlig hans evne til på relativt få linjer å tegne et levende og skarpt bilde av en gjenkjennelig figur. Til tross for den noe distanserte deskriptive formen med vekt på atferdsmessige aspekter er Cleckleys portrett av psykopaten ikke uten finesse. Sammenlignet med f.eks. antisosial personlighetsforstyrrelse i DSM-V, som grovt sagt beskriver en slags gemen slyngel, er Cleckleys psykopat en langt mer kompleks og underlig karakter. Hvor hensynsløs ivaretagelse av egeninteresse i dag synes å være den akse hele fenomenet roterer rundt, handler Cleckleys psykopater nettopp ofte på måter som er i åpenbar motstrid med deres egne interesser, og på tross av at de tilsynelatende er fullt ut klar over dette. Dette paradokset kommer klart til uttrykk i kriteriet «spesifikk mangel på innsikt», som karakteristisk nok ikke er inkludert i PCL-R: Cleckley hentyder ikke til en intellektuell eller logisk brist, men en *grunnleggende manglende forståelse for hvordan andre mennesker opplever verden (herunder han selv)*. Her er det fristende å trekke tråder til moderne sosialkognitive forklaringsmodeller, men det Cleckley sikter til, er ikke som sånn en manglende evne til å innta den annens perspektiv eller tilskrive dem følelser. Snarere er det tale om en manglende evne til å oppleve eller begripe den dypere mening med de krefter som vanligvis dikterer vår atferd på godt og vondt – begreper som skam, ære, hat, kjærlighet etc. Denne selektive «blindhet for mening» gir ifølge Cleckley psykopatiske individer en slags naiv oppriktighet, som gjør dem i stand til å lyve og bedra med en overbevisning som bare tilfaller den som ikke vet at han lyver. Eller med andre ord: Ingen kan ha en renere samvittighet enn den som intet begrep har om hva skyld er.

Substansløs virkelighetsopplevelse

I dette ligger nøkkelen til å forstå hvorfor Cleckley til stadighet trakk paralleller til schizofreni, og hvorfor han gikk så vidt som å foreslå at psykopati burde anses for en art psykose. Nettopp fordi denne «blindhet for mening» ikke alene forhindrer en person i å fungere pragmatisk i virkeligheten, men også forhindrer vedkommende i grunnleggende å *oppfatte* virkeligheten. Et sådant syn er beslektet med en fenomenologisk forståelse av hvordan schizofreni kompromitterer individets mulighet for å delta i den felles intersubjektivt konstituerte virkelighet: Snarere enn å kunne reduseres til en rent logisk-kognitiv brist bunner psykosen i tapet av en prerefleksiv fornemmelse for hva som til enhver tid er adekvat, relevant og rimelig; en *sensus communis*, som også tar høyde for affektive og (ev. irrasjonelle) symbolsk-kulturelle aspekter av vår felles livsverden (Parnas, 2013; Ratcliffe, 2008). Frarøvet denne «dimensjon [...] som gir all opplevelse dets substans eller virkelighet» står psykopaten ifølge Cleckley tilbake med en virkelighetsopplevelse «så tynn eller substansløs at det grenser til det ubetydelige» (Cleckley, 1976, s. 371, min oversettelse).

Her leverer Cleckley et velformulert argument, som hverken han eller vi kan overskue konsekvensene av: psykopaten som utilregnelig? Jeg lar spørsmålet blafre i vinden, og nøyer meg med å påpeke at ovenstående formulering igjen etterlater meg med en nagende tvil, om hvorvidt Cleckley var et geni eller en skrønemaker. Kanskje en genial skrønemaker? At *The Mask of Sanity* er særdeles velskrevet, fremstår i siste ende som både bokens fremste kvalitet og største svakhet. Iblant lurar man på om Cleckley først og fremst skrev frem en litterær figur. De mange finlitterære referanser til tross har boken – slik tilfellet ofte er når temaet er psykopati – noe litt kulørt og sensasjonslystent ved seg. Og hvem annen enn Cleckley har lært oss ikke å stole på et forførende narrativ?

Det er lett å kritisere Cleckley for hans oppblåste stil og fremmedgjørende beskrivelser: å påpeke at hele

verket avgir en eim av nyslått gress og småborgerlig seksualmoral. Sett med nåtidens øyne er det som fremstår mest arkaisk, bokens totale neglekt for sosiale forhold og oppvekstbetingelsers rolle – noe som sannsynligvis kan tilskrives Cleckleys iver etter å etablere psykopati som en «ekte» psykiatrisk lidelse med en formodet nevrobiologisk basis.

Ekskjæresten og mellomledere

Oppsummert sitter man tilbake med inntrykk av at Cleckley ikke helt lyktes med prosjektet sitt. Snarere enn å få den tiltenkte forklaringskraft i en klinisk-psykiatrisk kontekst har psykopati blitt et predikat vi over en lav sko slenger etter ekskjæresten og mellomledere.

Cleckleys forestilling om psykopaten som et individ med en fundamentalt annerledes måte å være i verden på fremstår fjernt fra nåtidens dimensjonale tilnærming, hvor psykopati er hverken mer eller mindre enn en uheldig konstellasjon av i seg selv adaptive trekk. Ironisk nok har noe lignende skjedd med Cleckleys forbilde, schizofreni, hvis egenart til stadighet betviles, og i avstigmatiseringens navn relanseres som et slags felles sluttstadium for alle tenkelige former for psykisk ulikevekt (Guloksuz & van Os, 2018). I dette klimaet føles Cleckleys dristige hypotese nærmest som et frisk pust. For å bruke «det normale» og allmennmenneskelige som universell målestokk og fortolkningsramme innebærer også en epistemisk begrensning: Mister vi evnen til å forestille oss radikalt andre måter å oppleve verden på, befinner vi oss dypest sett i en lignende situasjon som Cleckleys psykopater.

Referanser

- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders : DSM-5* (Fifth edition. ed.). American Psychiatric Association.
- Berrios, G. E. (1996). Personality and its disorders. I *The History of Mental Symptoms: Descriptive Psychopathology since the Nineteenth Century* (s. 419–442). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511526725.020>
- Cleckley, H. M. (1957). *The caricature of love; a discussion of soical, psychiatric, and literary manifestations of pathologic sexuality*. Ronald Press Co. <https://catalog.hathitrust.org/Record/000977044>
- Cleckley, H. M. (1976). *The mask of sanity : an attempt to clarify some issues about the so-called psychopathic personality* (5. utg.). Mosby.
- Englebert, J. (2018). 'The psychopathology of psychopaths'. I G. Stanghellini, M. Broome, A. V. Fernandez, P. Fusar-Poli, A. Raballo, & R. Rosfort (Red.), *The Oxford handbook of phenomenological psychopathology* (s. 882–895). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803157.013.83>
- Guloksuz, S. & van Os, J. (2018). The slow death of the concept of schizophrenia and the painful birth of the psychosis spectrum. *Psychological Medicine*, 48(2), 229–244. <https://doi.org/10.1017/s0033291717001775>
- Hare, R. D. (2003). *Hare psychopathy Checklist-revised (PCL-R) : technical manual* (2. utg.). MHS.
- Lilienfeld, S. O., Watts, A. L., Smith, S. F., Patrick, C. J. & Hare, R. D. (2018). Hervey Cleckley (1903–1984): Contributions to the study of psychopathy. *Personal Disorder*, 9(6), 510–520. <https://doi.org/10.1037/per0000306>
- Parnas, J. (2013). On psychosis: Karl Jaspers and beyond. I *One Century of Karl Jaspers' General Psychopathology* (s. 208–228). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med/9780199609253.003.0014>
- Ratcliffe, M. (2008). 41 Existential feelings. I M. Ratcliffe (Red.), *Feelings of Being: Phenomenology, psychiatry and the sense of reality* (s. 41–76). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med/9780199206469.003.0002>
- Thigpen, C. H. & Cleckley, H. M. (1957). *The three faces of Eve*. Secker & Warburg.